

Lucien van Valen en Isabelle Garachon

DE RESTAURATIEATELIERS

NIEUWE INFORMATIE OVER DRIE CHINESE MUURSCHILDINGEN

In de collectie van de KVVAK bevinden zich drie Chinese muurschilderingen, waarover in 2006 en in 2019 artikelen zijn verschenen in dit blad. In het decembernummer van 2006 valt te lezen: '[...] een onverstoord monster van het stro in de kern zou mogelijk een indicatie van de periode waarin het gemaakt is kunnen opleveren via de C14-dateringsmethode.'¹ Voortgaand onderzoek heeft recentelijk een nieuw resultaat opgeleverd met een belangrijke aanvulling op de eerdere publicaties. Bij twee van de drie fragmenten is de datering vastgesteld door middel van C14-analyse. Het onderzoek bevestigt de leeftijd ervan, zij het dat ze iets later gedateerd moeten worden dan de beschrijving die voorheen werd gehanteerd: beide fragmenten zijn niet in de veertiende eeuw, maar in het eerste deel van de vijftiende eeuw vervaardigd.

Alle drie muurschilderingen zullen later dit jaar gezamenlijk te zien zijn in het Aziatisch Paviljoen van het Rijksmuseum. Dan kan iedereen de overeenkomsten en verschillen van de schilderijen met elkaar vergelijken. Eerst volgt hier een korte beschrijving van de objecten met commentaar over wat tot nu toe bekend is over hun herkomst en datering.

Hoogwaardigheidsbekleders op audiëntie (AK-MAK-529)

Dit fragment (afb. 2) is, zo blijkt uit zijn persoonlijke aantekeningen, in 1924 aangekocht door H.K. Westendorp bij de Parijse antiekhandelaar Blondeau voor 14.000 Franse franks (f 1700,-). De beschrijving en datering van het object waren gebaseerd op de voorhanden zijnde gegevens in oude beschrijvingen en op stijlkenmerken. In de veilingcatalogus van Blondeau uit 1926 zijn ook foto's van een aantal andere beschilderde muurfragmenten afgebeeld die mogelijk afkomstig zijn uit dezelfde tempel.²

Door het opmeten van de foto's in de catalogus én aan de hand van de daarin vermelde maten van twee fragmenten hebben we kunnen vaststellen dat de lambrisering op ons fragment exact aansluit op die op een muurschildering bij Blondeau. Het is niet bekend waar de andere twee fragmenten die in 1926 bij Blondeau werden verkocht zich nu bevinden. Mogelijk zijn ze door particuliere verzamelaars aangekocht.

In 1999 is besloten om het materiaal van dit muurfragment met een aantal technieken te onderzoeken. In de loop van het onderzoek werd op grond daarvan besloten om de omlijsting te vervangen.³ De achterkant en de voorstelling werden daardoor beide beter bereikbaar. De 10 cm dikke onderlaag werd zowel aan de zijkant als aan de achterkant zichtbaar. Deze laag bestaat uit een grondlaag waarvan de aanwezige löss-/leemdeeltjes,

Afb. 1
De drie Chinese muurschilderingen in het restauratieatelier (van onder naar boven: inv.nrs. AK-MAK-529, AK-MAK-90 en AK-MAK-1208)

Afb. 2
Hoogwaardigheids-
bekleders op audiëntie,
fragment van een
muurschildering,
zonder lijst 48 x 60 x
11,5 cm, China, ca. 14de
eeuw, Rijksmuseum,
Amsterdam, bruikleen
KVVAK (legaat Westen-
dorp-Osieck, 1968,
inv.nr. AK-MAK-529)

Afb. 3
Hemelgoden in wolken,
fragment van een
muurschildering, zon-
der lijst 35 x 45 x 7 cm,
China, Yuan-dynastie
(1279-1368), Rijksmu-
seum, Amsterdam,
bruikleen KVVAK
(aankoop Herman
Visser, 1946, inv.nr.
AK-MAK-90)

hennepvezels en strovezels zijn onderzocht. De strovezel is afkomstig van sorghum, een graansoort.⁴

Door enkele van de in de grondlaag verwerkte vezels zeker te stellen, is het mogelijk geworden deze verder te onderzoeken. Twee van de strovezels uit de grondlaag van dit object zijn gedateerd met de C14-methode.⁵

Hemelgoden in wolken (AK-MAK-90)

Op de oude inventariskaart wordt vermeld dat het fragment met deze schildering (afb. 3) waarschijnlijk afkomstig is uit dezelfde tempel als het hiervoor genoemde fragment (afb. 2). Uit materiaalonderzoek is echter gebleken dat dit zeer onwaarschijnlijk is. De achterzijde van dit fragment laat zien dat het, in tegenstelling tot het eerstgenoemde object, afgenomen is van een stenen muur. In de genoemde catalogus van Blondeau is een vergelijkbaar fragment te vinden.⁶

Door de eeuwen heen zijn verschillende soorten muren gebruikt om op te schilderen. In dit fragment zien we een mooi voorbeeld van een type muur dat is opgebouwd uit in de zon gedroogde stenen van leem. Dit soort stenen wordt gebruikt zonder dat daar een bakproces aan te pas komt. De muur wordt daarna voorzien van een gladde sliblaag en een witte grondlaag, waarop een voorstelling kan worden geschilderd. Deze methode is nog steeds in gebruik in China. Van dit object is een vezel uit de grondlaag zeker gesteld voor C14-analyse.⁷

Ook dit fragment moest uit de lijst worden genomen om het te consolideren; daarna werd het opnieuw ingelijst. In de oude lijst was in de jaren vijftig van de vorige eeuw een dikke laag bestaande uit hennep en vlasvezel aangebracht om de onregelmatige achterkant te ondersteunen.⁸ Deze ondersteuning is nu vervangen door een moderne steunlaag.⁹ Voor het aanbrengen van de nieuwe onderlaag zijn een aantal testen met verschillende materialen gedaan. Uiteindelijk is besloten om eerst een laag Japans papier aan te brengen tussen de leemlaag en nieuwe onderlaag. Vervolgens werd een nieuwe ondersteunende uitvulling gemaakt, die bestaat uit Fortfill[®], met daaronder een stabiele steunonderlaag bestaande uit gips.¹⁰

Xiwangmu en dienaressen (AK-MAK-1208)

Het onderzoek naar dit fragment, dat enigszins afwijkt van de twee andere fragmenten, heeft voor een deel plaatsgevonden (afb. 4). Informatie over de herkomst van het object gaat niet verder terug dan de datum van schenking van het stuk in 1970 door J.N. Vermande. Waar hij het heeft verworven, is niet bekend. Het archief van de KVVAK bevat een briefkaart gericht aan de heer Vermande en gedateerd 7 juni 1939, waarop de volgende handgeschreven tekst te lezen valt: '[...] dat het kleistuk gebruikt werd als tempelversiering waarschijnlijk in de 15e eeuw. Het is afkomstig uit Noord China, uit de provincie Shanti' [sic: Shanxi]. De afzender is de Firma Dethoff-Waltman en Co. Naarderstraat 85 Hilversum.'¹¹ Het is vooralsnog absoluut niet zeker dat het genoemde 'kleistuk' betrekking heeft op dit object.

Afb. 4
Xiwangmu en dienaressen, fragment van een muurschildering, zonder lijst 58 x 84 cm, China, Ming-dynastie (1368-1644), Rijksmuseum, Amsterdam, bruikleen KVVAK (schenking J.N. Vermande, 1970, inv.nr. AK-MAK-1208)

Onlangs zijn enkele fotoalbums van de familie Vermande gevonden, o.a. met familieleden in interieurs, maar helaas is de Chinese muurschildering daarop niet te zien. Vier van deze fotoboeken van de familie Vermande maken inmiddels deel uit van de bibliotheek van het Rijksmuseum.

Het materiaal-technisch onderzoek heeft uitgewezen dat de op dit fragment gebruikte pigmenten van een mindere kwaliteit zijn dan die van beide andere stukken. Uit de XRF-resultaten van de verhoogde ornamenten in het haar blijkt bijvoorbeeld dat hierin geen goud is verwerkt (afb. 5); ze bevatten alleen koper. De rode verfstoffen bevatten geen vermiljoen, maar bestaan uit ijzer en loodmenie.

Een van de belangrijkste kenmerken van deze schildering is de flinterdunne pleisterlaag die aan de achterzijde beplakt is met Japans papier. Hierdoor is het op dit moment onmogelijk om er een monster van te nemen voor dateringsanalyse. Doordat er slechts een heel dunne laag pleisterwerk van de muur is afgenomen, is het lastig vast te stellen hoe de oorspronkelijke grondlaag eruitgezien heeft. De schildering is zeer fragiel, en bovendien zijn aan de voorzijde enkele barsten zichtbaar die ook door de voorstelling heen lopen. Deze schildering moet daarom geconsolideerd worden en voorzien van een nieuwe lijst.

Het onderzoek van dit beschilderde muurfragment levert wel informatie op die gebruikt kan worden bij de verdere behandeling ervan. Bovendien wordt het geschikt gemaakt om tentoongesteld te worden in het Aziatische Paviljoen.

Datering van de fragmenten op afb 2 en 3

AK-MAK-529, het fragment *Hoogwaardigheidsbekleders op audiëntie*, is met grote waarschijnlijkheid afkomstig uit de tijdperiode tussen 1398-1470 na Chr. (afb. 2). Twee monsters ervan zijn respectievelijk '1425-1470 AD' en

Afb. 5
De hoofdtooi op deze foto (detail afb. 4) is onderzocht met de XRF (inv.nr. AK-MAK-1208)

'1396-1455 AD' gedateerd. Beide dateringen hebben volgens de rapportage 95,4% zekerheid.¹² De schildering is dus inderdaad vervaardigd tijdens de Ming-dynastie (1368-1644), maar iets later dan eerder gedacht: niet in de veertiende eeuw, maar in de eerste helft van de vijftiende eeuw.

De vezels in de monsters zijn afkomstig uit de onderlaag, en de schildering moet er in dezelfde periode op zijn aangebracht. De opbouw van lagen en de manier van beschilderen komen overeen met de door Chu Qí'en beschreven werkwijze ten tijde van de Ming-dynastie.¹³ Een opvallend kenmerk uit die periode is bijvoorbeeld het gebruik van verhoogde lijnen waarop goud is aangebracht.¹⁴ Bladgoud werd hiervoor tussen duim en wijsvinger gewreven en vermengd met dierlijke lijm, en de zo ontstane substantie – aangeduid als 'melkgoud' – werd vervolgens aangebracht op de verhoogde lijnen.¹⁵

Van het fragment AK-MAK-90, *Hemelgoden in wolken* (afb. 3) is een monster gedateerd: het is volgens de rapportage vervaardigd in de periode tussen 1416-1448¹⁶ en dus afkomstig uit de Ming-dynastie (1368-1644 n. Chr.),

om precies te zijn uit de eerste helft van de vijftiende eeuw. Dat is later dan de eerdere aanname dat het uit de Yuan-dynastie (1279-1368 n. Chr.) stamt. Verhoogde vergulde lijnen zijn ook op dit fragment aanwezig.

- *Lucien van Valen is sinoloog en schilder. Zij is gespecialiseerd in het onderzoek van techniek en materiaal van Chinese kunst.*
- *Isabelle Garachon is sinds 1989 hoofd van het Restauratie-atelier Keramiek, Glas en Steen van het Rijksmuseum in Amsterdam.*

LITERATUUR

- Bihua chuanguo* [‘De productie van muurschilderingen’], Beijing 1993
Catalogue de vente. Collection Paul Blondeau, Parijs 1926
 Chu Qi’en, *Zhongguo bihuashi* [‘History of Chinese Murals’], Beijing 2000, p. 263-264
 Valen, Lucien van, ‘Leem met stro en lood met melkgoud’, *Aziatische Kunst* 36 (2006), nr. 4, p. 5-13
 Valen, Lucien van, en Isabelle Garachon, ‘Technisch onderzoek van drie fragmenten van Chinese muurschilderingen’, *Aziatische Kunst* 49 (2019), nr. 2, p. 56-65

NOTEN

- 1 Van Valen 2006, p. 7.
- 2 *Catalogue Blondeau* 1926, p. 10, *planche* 3, nrs. 78 en 76.
- 3 Een beschrijving van het proces is te vinden in Van Valen & Garachon 2019.
- 4 In de oorspronkelijke lösslaag zijn vezels gebruikt bestaande uit hennep en stro van sorghum; zie onderzoek SEM uitgevoerd door Ineke Joosten, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 01-09-2016.
- 5 Onderzoek uitgevoerd door mevr.dr. Sanne W.L. Palstra, Centrum voor Isotopenonderzoek, Rijksuniversiteit Groningen, 2020. Methode: Toegepaste chemische voorbehandeling, AAA = chemische voorbehandeling met achtereenvolgens Acid (HCl), Alkaline (NaOH) en Acid (HCl).
- 6 *Catalogue Blondeau* 1926, p. 10, *planche* 3, nr. 79.
- 7 Mevr.dr. Sanne W.L. Palstra, Centrum voor Isotopenonderzoek, Rijksuniversiteit Groningen, 2020. Methode: Toegepaste chemische voorbehandeling, A = chemische voorbehandeling met alleen Acid (HCl).
- 8 Deze ‘moderne’ bescherm laag uit de jaren vijftig van de vorige eeuw blijkt uit twee soorten vezels te bestaan: geplukte hennep en ongesponnen vlas; onderzoek SEM uitgevoerd door Ineke Joosten, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 01-09-2016.
- 9 Isabelle Garachon, behandelingsrapport, 2020, documentatie Rijksmuseum.
- 10 Fortfill® is een superlicht, krimp vrij vulmiddel. Het wordt geleverd door Phoenix Coatings.
- 11 Archief van de KVVAK, map 344.
- 12 Zie noot 5.
- 13 Chu Qi’en 2000, p. 263-264.
- 14 *Bihua chuanguo* 1993.
- 15 Van Valen 2006, p. 11, afb. 7.
- 16 Zie noot 7.

Eline van den Berg, Denise Campbell en Anneclaire van Veelen

NEDERLANDSE COLLECTIES AZIATISCHE KERAMIEK ONLINE

Sinds de oprichting van Samenwerking Aziatische Keramiek Nederland in 2002 trekken de vier Nederlandse musea met de grootste collecties Aziatische keramiek – het Groninger Museum, het Kunstmuseum Den Haag, Keramiekmuseum Princessehof in Leeuwarden en het Rijksmuseum in Amsterdam – met elkaar op om deze verzameling van internationaal belang beter te ontsluiten en op de kaart te zetten. Kennis werd onderling uitgewisseld, bruikleenaanvragen werden ruimhartig behandeld en de instellingen richtten gezamenlijk de overkoepelende website www.aziatischekeramiek.nl op, waar de collecties in context werden geplaatst en nu (gedeeltelijk) op objectniveau raadpleegbaar zijn.

De afgelopen jaren is achter de schermen hard gewerkt aan de ontwikkeling van deze belangrijke samenwerking. Het aantal betrokken instellingen is gegroeid van vier naar zeven met de toetreding van de Jan Menze van Diepen Stichting, Museum Prinsenhof Delft en Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen, waardoor een nog completer beeld kan worden gegeven van de rijke verzameling Aziatische keramiek die zich in openbare collecties in Nederland bevindt. In de toekomst hoopt de samenwerking het aantal partners nog meer uit te breiden, met als doel een zo compleet mogelijk overzicht te bieden van de collecties Aziatische keramiek in Nederland en deze te ontsluiten via de website.

Het online toegankelijk maken van de collectie voor een groot publiek is een van de uitgangspunten van de samenwerking. De bestaande structuur van de website bleek verouderd te zijn en niet geschikt voor de veranderende wensen. Daarom is er gewerkt aan een vernieuwde website, waarop zo goed als alle objecten uit de collecties Aziatische keramiek van de partnerinstellingen te vinden zijn. Naast de uitgebreide mogelijkheid om verzamelingen te doorzoeken, zorgen artikelen geschreven door (inter)nationale experts en aanstormend talent uit het veld voor verdere contextualisering. Op 5 april 2023 is in het Princessehof de vernieuwde website feestelijk onthuld. We nodigen u van harte uit om het resultaat te bekijken op www.aziatischekeramiek.nl.

Verbinden met Aziatische keramiek

De collecties van de samenwerkende instellingen geven een uniek en nagenoeg compleet overzicht van de relaties tussen Azië en Europa die het gezicht van de Nederlandse samenleving van de zestiende eeuw tot op de dag van vandaag mede hebben bepaald. Door de collecties internationaal te ontsluiten, kunnen we deze voorwerpen van een nieuwe en vooral veel bredere context voorzien. Zeker nu, in een tijd waarin het